

GOŞUNDY B: EKOLOGIK HUKUKLAR UGRUNDAKY GÖREŞDE KANUNLARYŇ ULANYLYŞY

Adam hukuklary, käte ekologik hukuklary hem (howpsuz, sagdyn daşky gurşawa bolan hukuk) köp ýurtlarda kanunlar esasynda goralýar. Şu kitapda adamlaryň täze kanunlary döredip, öz jemgyýetlerini goramak üçin hyzmatdaşlygy we bar bolan kanunlara laýyklykda özleriniň goralmaqlaryny talap edişlerini beýan edýän köp wakalar bardyr.

Kitabyň bu bölüminde **Daşky gurşawa ýetirilýän täsire baha bermegi** (DGÝTB) we kazyýeti ekologik hukuklar ugrundaky göreşde nädip ulanmalydygy görkezilýär. Şeýle hem bu ýerde hökümetiň, ýerli milli kazyýetiň sizi gorap bilmedik ýagdaýynda, size halkara kömeginden peýdalanmaga kömek edip biljek maglumatlar bardyr.

Jemgyýetler öz daşky gurşawyny we saglygyny goramak üçin elinde baryny edýär. Ýöne bu jemgyýetler köplenç olaryň tebigy baýlyklaryny hususy bähbitleri üçin ulanmak isleýän korporasiýalar ýa-da häkimiýet bilen çaknyşmaly bolýar. Sebäbi bu korporasiýalar we häkimiýetler öz taslamalarynyň daşky gurşawa ýetirýän zyýanyny göz öňüne tutmazdan, olary öňe sürmegä dyrjaşýarlar. Şeýle taslamalar adamlary ýaşaýan ýerlerinden göçüp gitmäge mejbur edip, elhenç hapalanmany döredýän zäherleri öndürüp biler. Bu bolsa adamyň hukuklaryny we sagdyn daşky gurşawa bolan hukugyny bozýar.

Uly korporasiýalar baý we kuwwatly bolýar, şol sebäpli hem olar sizi goraýan kanunlaryň hökümet tarapyndan kabul edilmegine we durmuşa ornaşdyrylmagyna päsgel berip bilýär. Ýerli we döwlet hukuklary netijesiz bolan ýagdaýynda, size we siziň jemgyýetiňize kömek edip biljek halkara hukuklar bardyr.

Adamlaryň ekologik hukuklary – kanun çykaryjylykda ýaňy-ýakynda dörän düşüňjedir. Şol sebäpli hem bu kanunlaryň nähili ulanylmalydygy heniz doly kesgittenilmedikdir. Bu ýagdaý ekologik hukuklar ugrundaky her bir göreşiň wajyplygyny görkezýär.

Daşky gurşawa ýetirilýän täsire baha bermek (DGÝTB)

Senagat we ösüş taslamalary daşky gurşawy weýran edýär. Şoňa görä-de, hökümetleriň köpüsi, senagat pudaklary we ösüş meseleleri boýunça gulluklar meýilleşdirmekte we netije çykarmakda Daşky gurşawa ýetirilýän täsirlere baha bermek (DGÝTB) diýlip atlandyrylýan guraly kanuna laýyk ulanmagy talap edýär.

DGÝTB ýol, kän, uçar menzili ýa-da beýleki senagat ösüşi ýaly taslamalaryň töwerekdäki adamlara, haýwanlara, topraga, suwa we howa ýetirjek täsirini kesgitleýär. Şeýle hem ol adamlaryň mejburi ýagdaýda göçüp gitmegi, adaty ýaşayş serişdeleriniň, taryhy ýa-da ruhy ähmiýetli medeni serişdeleriň ýitirilmegi ýaly ýaşayş meselelerine hem garaýar. Seredilýän taslama ösüşe ýardam berýän bolsa, onda DGÝTB alnyp baryljak işleriň zyýanly täsirini azaltmagyň ýollaryny hödürlemelidir.

DGÝTB diňe korporasiýa ýa-da korporasiýa, hökümet we jemgyýet agzalary bilen bilelikde döredilip bilner. (DGÝTB-niň ulanyşynyň mysaly 466-njy we 561-nji sahypalarda berilýär).

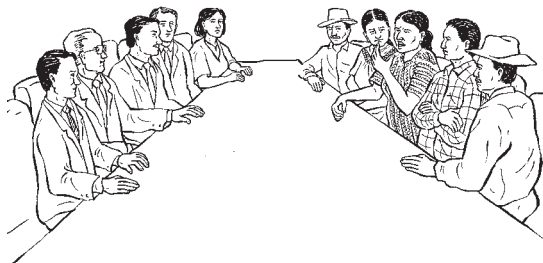
DGÝTB nähili işleýär

DGÝTB-niň işi iki görnüşde amala aşyrylýar:

1. Taslamanyň ýetirýän täsirlerini öwrenmek we şol täsirler barada ýazmaça habar bermek. Adatça bu işe taslamany dolandyryan korporasiýa jogapkärdir. Ol bu işe ýerli ilaty gatnaşdyryp ýa-da gatnaşdyrman hem biler.
2. Taslama işe girizilmezden ozal işleriň geçiriljek ýerlerinde ýaşayan ilatyň bu taslama baha bermegi üçin jemgyýetçilik maslahatlaryny geçirmek.

DGÝTB duýduruş ýörelgelerine eýerende, has netijeli işleýär (32-nji sah. ser.). DGÝTB taslamanyň zyýan ýetirip biljekdigiňi görkezse, meýilnama togtadylmaly ýa-da üýtgedilmeli. Emma köplenç DGÝTB taslamany howpsuz, häzirki wagtda we geljekde adamlara, daşky gurşawa agyr zyýan ýetirmejek ýaly edip görkezmek üçin ulanylýar.

Korporasiýalaryň köpüsi DGÝTB-niň hasabatyny ýerli ilatyň gatnaşmagynda ýazman, olary çagyrmazdan oň, özlere ýazýar. Käte korporasiýalar DGÝTB boýunça duşuşyklar barada habar bermeýär ýa-da adamlaryň şol duşuşyklara gatnaşmagyna päsgelçilik döredýär. DGÝTB korporasiýalar ýa-da hökümet edaralary tarapyndan adalatsyz we howul-hara amala aşyrylsa, ol taslamanyň ýaňy işläp başlan wagtynda ýerli ilatyň bu işleri togtatmaklygyna sebäp bolýar. Muňa garamazdan, hödürlenilýän ösüş taslamalaryny gowulandyrmak we olara baha bermek üçin DGÝTB jemgyýetiň we hökümetiň iň wajyp guralyna öwrülip biler.

Jemgyýetiň DGÝTB-e täsir etmegi

Dürli çeşmelerden köp maglumat almak (diňe korporasiýadan däl) we ähli ýüze çykyp biläýjek meselelere düşünmek üçin wagt sarp etmeklik siziň DGÝTB gatnaşmaga bolan hukugyňyzyň wajyp bölekleridir. Adatça taslamanyň köp kararlary onuň täsirine has ýgyy sezewar bolýan adamlaryň pikirleri aýdylmanka kabul edilýär.

DGÝTB gatnaşmagyňyz siziň jemgyýetiňize öz saglygyny we serişdelerini has gowy we uzak möhletleýin goramagy öwretmäge we gurnamaga kömek edip biler. Zyýanly taslamany hemişe togtadyp bolmasa-da, DGÝTB-ni öwrenmek we gurnamak siziň jemgyýetiňiziň goralmagyna kömek edip biler.

Gatnaşdyrylmagy talap etmek

Jemgyýet DGÝTB-de öz sesleriniň bolmagyny talap edip biler. Käte kazyýet, hökümet ýa-da ösüş meseleleri boýunça gulluklar jemgyýetiň agzalaryna DGÝTB-iň işine gatnaşmaga rugsat berýär. Jemgyýetiň agzalary DGÝTB işine özleri gatnaşyp biler ýa-da öz tarapdarlary bolan hökümete degişli bolmadyk guramadan, aklawjydan wekilçilik etmeklerini sorap biler. Jemgyýetiň agzalary DGÝTB-niň işine gatnaşsa, olar öz ýygnaclarynda korporasiýanyň näme meýilleşdirýändigini we näme işleýändigini barada hasabat berip biler. Şeýle hem DGÝTB-niň işine gatnaşmak jemgyýetiň hukuklaryna we borçlaryna, taslamanyň zyýanly täsirine ýa-da taslamanyň bütinleý önüni almak üçin ulanylýan usullara düşünmäge mümkinçilik döredýär.

DGÝTB-niň doly hasabatyny almak

Jemgyýet DGÝTB-niň diňe bir gysgajyk netijesini ýa-da bir bölegini däl-de, eýsem resminamany dolulygyna görmäge haklydyr. DGÝTB-niň hasabatlarynda köplenç “Howpsuzlyk töwegelligi”, “Ýaşayyş töwegelligi”, “Saglyk töwegelligi” we “Arassalamak üçin çykdaýylar” ýaly bölümleri bolýar. Bu bölümlerde korporasiýanyň aýtmak islemeýän meseleleri (esasanam köpçülik ýerlerinde) beýan edilýär.

Zyýanly taslamala has güýçli garşylyk görkezme üçin, DGÝTB-niň ýüze çykaran we ünsden düşüren meseleleri barada köpçülikleýin habar beriş serişdelerine, hökümet işgärlerine we jemgyýetçilige habar berip bilersiňiz. Şeýle hem siz Birleşen Milletler Guramasy ýaly jemgyýetiň meselelerini çözmek maksady bilen korporasiýalara ýa-da hökümete diýenini etdirip biljek halkara guramalaryna ýa-da milli häkimiýete ýüzlenip bilersiňiz.

Ýerli ýaşajylar magdan gazyp alýan senagata garşy çykýar

Junin atly kiçi oba Ekwadordaky And daglarynyň ýapgytlaryndaky tropik tokaýyň owadan böleginde ýerleşýär. Bu ýeriň ýaşajylary garypdy, ýöne olar ýüzlerçe ýylyň dowamynda ekerançylyk bilen eklenýärdi. Ýaňy-ýakynda Juniniň ilaty öz taryhynda ilkinji gezek uly synagdan geçmeli boldy: korporasiýa olaryň ýaşayan ýerinde Günorta Amerikada iň uly açyk mis kânini açmagy meýilleşdirdi. Ýaponiýanyň magdan gazyp alýan senagat korporasiýasy ýerleri barlamaga gelende, Juniniň ýaşajylary magdan gazyp alýan senagatyň hapalanma döretjekdigini bilýärdi. Magdan gazyp alýan korporasiýa ýollary, mekdepleri, klinikalary gurjakdygy barada söz berýärler. Şol sebäpli hem Juniniň adamlary olara ýerlerde peýdaly magdanlaryň aqtarylmagyna razylgyny berýär. Tiz wagtdan korporasiýa uly mis ýataklaryny tapýar, yzýany bolsa Juniniň suw üpjünçiligi kân galyndylary bilen hapalanýar. Adamlar deri ögünlerine we beýleki saglyk kynçylyklaryna sezewar bolýar.

Ýerli ilat gazyp alýan korporasiýadan öz ýerlerini hapalamagy bes etmeklerini haýyş edýär. Emma korporasiýa öz işini bes etmänsoň, Juniniň ýaşajylary çäre görmeli boldular. Şahtaçylar zähmet rugsadyna çykanlarynda, oba ýaşajylarynyň ýüzlerçesi gazyp alýan düşelgä girip, gurallary, mebelleri we beýleki gymmat bahaly zatlary alyp, ol ýerden häkimiýet bilen çykyp gaýtdylar. Soňra olar düşelgäni bütinleý otladylar. Korporasiýa bu duýduryşa düşüniň, işi togtatdy, ýöne soň kâni Kanadanyň korporasiýasyna satdy.

We continued organizing. Some villagers started a newspaper to spread the news and build support for our struggle.

Kanadanyň korporasiýasy ýerli ilatyň agzyny alartmak isleýärdi. Ýerlerini satyn aljak bolup, olar adamlara köp pul hödürlediler. Käbir adamlar ýerlerini satýardy, käbirleri- satmaýardy. Korporasiýa dawa turjagyny bilýärdi. Şeýle hem korporasiýa diňe kâniň peýdasy baradaky kagyza gol çekenlere kömek etmek üçin lukman ýollady. Bu adalatsyzlyk äşgär bolansoň, Ekwadoryň belli daşary halkara tarapdarlary näsaglara seretmek üçin lukman iberdi.

Ekwadorda kanuna laýyklykda ähli ösüş taslamalaryň başlanmazýandan öň DGÝTB-ni geçirmek talap edilyär. Şol sebäpli hem öz ýerlerini goramak maksady bilen Juniniň ilaty DGÝTB-ni öz meýilnamalaryna goşdular. DGÝTB adalatly geçirilen bolsa, hökümetiň magdan kânini gurdurmaga rugsat bermejekdigini oba ýaşajylary bilýärdi. Şeýle-de olar adalatly DGÝTB-niň mis magdan gazyp alýan senagatyň adamlary başga ýerlere göçüp gitmäge mejbur etjekdigini, howany hapalap biljekdigini, suw akymalarynda eroziýany we gyрманçany döretjekdigini, suw akymalarynyň hapa suwlar, agyr metallar we beýleki zäherli taşlandylar bilen hapalanjakdygyny görkezdi.

(Dowamy indiki sahypada)

(Wakanyň dowamy)

Juniniň ýaşajylary kanundan peýdalanmagy öwrendiler. Korporasiýa DGÝTB-ni geçirendigi barada habar berende, hökümet doly işlenilmändigi sebäpli, ony kabul etmeýär.

Ýollary ýapyp we korporasiýa meýdanlaryna girmäge mümkinçilik bermän, Juniniň ýaşajylary dogry hereket edýärdi. Ýerli ýolbaşçylar tutuş çägi gazylp alynmaýan ýerler diýip ýglan etdi. Açyk mis kâni öýleri, baý tokay we suw serişdelerini weýran etmez ýaly, Juniniň ýaşajylary göreşde tärleriň köpüsini ulandylar.

Jemgyýetlere esaslanýan DGÝTB

Jemgyýetlere esaslanýan DGÝTB obadaky, şäherdäki ýa-da welaýatdaky adamlara howa, iýmit, suw, haýwanlar, tokaý materiallary, derman ösümlikleri, keramatly ýerler ýaly serişdelerden peýdalanmaklaryna, olary goramaklaryna we olara mätäç bolmaklaryna düşünmegiň umumy ýollaryny tapmaga kömek edip biler. Ol jemgyýetde serişdeleriň ulanylmagy babatda dörän dawalary çözüp biljek işi gozgap bilýär. Şeýle hem ol korporasiýalara we hökümetlere garşy çykyş etmek üçin yerli ilata kömek edip bilýär. Öz bähbitleri üçin suwy, agaç materiallary, topragy we beýleki serişdeleri ulanmak üçin adamlaryň arasynda agzalalyk döredýän senagat pudaklarynyň garşysyna çykyş etmek üçin hem adamlary bir ýere jemlemäge kömek edýär.

Jemgyýete esaslanan DGÝTB yerli ilatyň haýsy serişdelerden peýdalanmalydygyny ara alyp maslahatlaşmak we olary ulanylmakdan has oňat goramak barada netijä gelmek ýaly ýönekeý bolup biler. Jemgyýete esaslanan has çylşyrymly DGÝTB jikme-jik kartalary, sorag geçirmegi we goňşy jemgyýetler we goldaw beriji guramalar bilen arkalaşyklary döretmegi öz içine alýar.

Munuň DGÝTB-niň ýuridik talaplaryna laýyk gelmeýän bolmagy mümkin, sebäbi ol serişdeleriň ulanylmagyny alada etmeýän ýaly, diňe wajyp görünmek üçin jemgyýet, adam saglygy we medeniýet barada pikir edýän ýaly görünmek isleýär. Jemgyýete esaslanan DGÝTB özi üçin niýetlenen “ylmy” diliň gurluşyna düşünmegiň kyndygyny we ara alyp maslahatlaşmak geçirilmez ýaly edilip köp adamlar üçin bulaşdyrylandygyny belleýär. Jemgyýete esaslanan DGÝTB “Daşky gurşawa ýetirilýän täsirlere baha bermegiň başga usuly mümkin” diýmegi aňladýandyr.

Şu kitapda berilýän kartografiýa (15-nji sah.), ýaşajyş dramalary (18-nji sah.), saglyga gözegçilik (500-nji sah.), suw sakalaryny goramak (164-nji sah.), zir-zibil gezelençleri (391-nji sah.) ýaly hereketleri jemgyýete esaslanan DGÝTB ýardam berip biler.

Kazyýet derňewleri

Döwlet ýa-da halkara hukuklaryny bozýan korporasiýalaryň üstünden arz etmeklik – kazyýete ýüz tutup ekologik hukuklaryny we adalaty gazanmagyň ýeke-täk usuly. Hapalaýjy senagata ýa-da korporasiýa garşy kazyýet derňewleriniň şowlulygy diňe olaryň täsirine sezewar bolýan adamlary däl-de, eýsem başga ýerlerde ýaşayanlary we geljek nesilleri hem goraýar.

Kazyýet siziň jemgyýetiňize kömek edermi?

Ekologik adalatlylyk ugrundaky göreşde köp kazyýet derňewleri üstünlikli tamamlanypdy. Ýöne kazyýet derňewleri örän gymmat bolýar we köplenç uzaga çekýär.

Ýurtda saglygy we daşky gurşawy goraýan kanunlar bar bolsa-da, kazyýet çekeleşiginde üstün çykmak kyn bolýar. Kanunlar seýrek ulanylýan bolsa, onda, mümkin, kazylar we aklawjylar olar barada bilýän hem däl. Ýurtlaryň köpüsünde, esasanam korporasiýalary güýçli ýurtlarda kazylaryň we syýasy işgärleriň arasyndaky parakeşlik garyp jemgyýete öz hukuklaryny goramaga päsgel berýär. Gynansak-da, şowly kazyýet derňewlerinden şowsuzlaryň sany has köpdür.

Korporasiýalara, senagata ýa-da hökümete garşy kazyýet derňewine başlamazdan öň, birnäçe ýagdaýlara seredilmeli.

Öz maksatlaryňyz barada pikir ediň

Siz kazyýet arkaly näme gazanmak isleýändigiziňizi anyk kesgitlemelidir. Soňra kazyýetiň bu maksada ýetmek üçin iň gowy usuldygyna göz ýetiriň. Siziň korporasiýadan edýän talabyňyz:

- nebit tegmilini ýa-da başga bir zäherli hapalanmany arassalasyn;
- saglyga, topraga, serişdelere ýetirilen zyýany üçin adamlara tölesin;
- işini bes edip, etrapdan ýa-da ýurtdan gitsin.

Kanunyň kömegi bilen göreşmek jemgyýeti bir ýere jemläp we bu babatda bilim berip biler. Ýöne iş taşlaýyş, garşylyk görkezmek ýaly hereketler ýa-da habar beriş serişdeleri arkaly göreşmek uzaga çekýän hukuk göreşe garanda üstünlige has çalt eltýär. Siziň jemgyýetiňiz üçin şeýle hereketleriň kazyýet derňewlerinden aňsat we netijeli boljakdygyna göz ýetiriň. Şeýle hem kazyýet derňewiniň iki görnüşiniň we gönüden-göni hereketleriň ulanylmagynyň siziň jemgyýetiňize ýeňmäge kömek edip biljekdigi barada pikirleniň.

Kazyýet derňewinde ýeňiş gazanylmadyk bolsa-da, onuň peýdasy barmy?

Elbetde, siz kazyýetde üstün çykasyňyz gelýär. Siziň kazyýetde ýeňjekdigiňize ynamyňyz bolmasa, onda siziň ýeňilmegiňiziň size ýetirip biljek peýdasy ýa-da zyýany barada pikirleniň. Käte şowsuz kazyýet derňewi seredilen meselelere jemgyýetçiligiň ünsüni çekýär. Ekologik zyýan we adam hukuklarynyň bozulmagy bilen bagly kazyýet derňewlerini siziň ýurduňyzda şowsuzlyga uçrasa, adam hukuklary boýunça amerikanara Barlag toparyna ýa-da Birleşen Milletler Guramasy (567-nji sah. ser.) ýaly halkara gurama arz edip bilersiňiz. Mümkin, bu siziň meseläňizi çözmez. Ýöne ol siziň meseläňize has köp üns berilmegini üpjün edip biler. Bu iş hem köp wagt we çykdajy talap edýär.

Käte şowsuz kazyýet derňewi siziň ýagdaýlaryňyza ýaramaz täsir edip biler. Ýaramaz netije kazyalary we aklawjylary indiki serediljek işleriň hem netijeleriniň ýaramaz boljakdygy barada pikirlenmäge mejbur edip biler. Garşylykly seslenme adamlarda jemgyýetiň adalatsyz pul ýa-da başga zatlary talap edýändigini barada pikir döredýär. Guramaçylygyň beýleki şowsuzlyklary ýaly, şowsuz kazyýet derňewi hem adamlaryň ahlak taýdan bozulmagyna we jemgyýetde agzalarygyň döremegine eltirip biler.

Kazyýete kim arz edýär?

Zyýanly täsiriň pidasy – aýratyn bir adam, maşgala ýa-da tutuş jemgyýet kazyýet derňewi bilen bagly işleri we howpy öz üstüne almaga taýýar bolmalydyr. Adatça gurama zyýan çeken ýa-da kazyýet derňewine gatnaşmak islemeyän adamyň adyndan korporasiýa garşy kazyýet derňewini alyp baryp bilmeýär.

Zyýan ýetirilendigi barada subutnamalar barmy?

Kazyýetde ýeňmek üçin, siz şulary subut etmeli:

- pida bolana fiziki we ykdysady taýdan zyýan ýetirildi;
- korporasiýa zyýan ýetirdi ýa-da ol şol ýetirilen zyýana jogapkär.

Subutnamalar ýeterlik bolmasa, kazyýet az peýdadan köp zyýan ýetirip biler. Korporasiýa kanuny bozan bolsa-da, siziň işiňize kazyýetde subutnamasыз seredilmez. Siz işi gozgasaňyz-da, ýeňip bilmersiňiz.

Subutnamalaryň peýdasy dogrudan-da barmy?

Diňe kazyýetde görkezip boljak subutnamalar iş üçin peýdalydyr. Kazyýet derňewini gozgaýan adamlar ol ýerde isleg bildirip çykyş etmeli. Olaryň bu seredilýän iş boýunça çykyş etjek şaýatlary hem bolmalydyr. Olar korporasiýanyň zyýan ýetirendiginiň subutnamasy hökmünde suratlary, barlaglaryň netijelerini, lukmançylyk hasabatlaryny görkezmelidir. Ýetirilen zyýany subut etmek örän kyn bolýar. Mysal üçin, korporasiýa işçilerde düwnük (rak) keseliniň döremegine himikatlar däl-de, çilim çekmek, nädogry iýmittenmek ýaly ýaramaz endikler ýa-da diňe şowsuzlyk sebäp bolupdyr diýjek lukmany tapyp (“satyn alyp”) bilýär. Bu hakykata meňzese-de, munuň sebäbini we netijesini kanuna laýyk subut etmek örän kyndyr.

Kim ýa-da näme zyýan ýetirdi?

Kazyýet işleri adamlara, korporasiýalara, köp ýurtlarda bolsa ekologiýa zyýan ýetirýän hökümetlere garşy hem gozgalyp bilner.

Köpmilletli korporasiýa garşy kazyýet derñewi

Köpmilletli korporasiýanyň edara jaýlary köp ýurtlarda bardyr. Köpmilletli korporasiýa garşy gozgalan işiň şowly bolmagy üçin, zyýan ýetirilen ýurtda hem-de korporasiýanyň watanynda işlemek zerurdyr. Bu gymmat we agyr bolup biler, ýöne muny amala aşyrmak mümkindir (494-nji we 522-nji sahypalardaky wakalary okaň).

Köpmilletli korporasiýalaryň şahamçalary bolýar. Mümkün, korporasiýanyň daşary ýurtly eýesine garşy iş gozganyňyzdan, korporasiýanyň ýerli şahamçasyna garşy iş gozgamak has aňsat bolardy. Mysal üçin, Amerikanyň Şewron nebit korporasiýasy Nigeriýadaky Nigeriýa Deltasyny hapalanda, kazyýet derñewini gozgamak üçin ýerli işjeňler amerikan korporasiýasyna däl-de, Şewronyň Nigeriýadaky şahamçasyna garşy iş gozgady. Şol bir wagtyň özünde, halkara işjeňleri korporasiýa tehnologiýasyny üýtgeder ýaly, korporasiýanyň adam hukuklaryny bozýandygyny dünýädäki ähli adamlara habar berip başlaýarlar.

Beýleki seredilmeli ýagdaýlar

- Zyýan ýetirmek ýa-da hyýanat etmek ýaňy-ýakynda boldumy? Kazyýet derñewini zyýan ýetirilmeden soň, birnäçe ýylyň içinde (adatça 10 ýyldan köp wagt geçmeli däl) gozgalyp bilner. Düwnük (rak) ýaly uzak wagtyň dowamynda döreyän agyr keseller babatda gozgalan kazyýet derñewinde ýeňmek juda kyn düşýär.
- Kazyýet derñewini gozgap, şaýatlary we aklawjylary tutunyp, adamlar özläriniň howpsuzlygyna ynam edip bilermi? Korporasiýalaryň we hökümetleriň köpüsi öz ygtyýaryny ýitirmejek bolup hiç zatdan, hatda fiziki zor salmadan we öldürmekden hem gaýtmaýar. Şeýle häkimýete garşy çykýan adamlar öz janlaryny howp astyna salýar.
- Kazyýete tölemek üçin pul barmy? Kazyýete, aklawjylara, daşary ýurtlara gitmäge, telefon gepleşiklerine, subutnamalary ýygnamaga we beýleki zatlara edilyän çykdaýylar köp bolýar.
- Siz hakykatdan-da kazyýet derñewine köp ýyl sarp etmegi başjaky? Kazyýet derñewi 3 ýyldan 10 ýyla çenli we ondan hem uzaga çekip biler. Käte zyýan ýetirilmegiň pidalary kazyýet derñewi çözülyňçä, aradan çykýar.

Halkara hukugyndan peýdalanmak

Birleşen Milletler Guramasynyň agzalary bolan ýurtlar (dünýädäki ýurtlaryň ählisi diýen ýaly) bilen maslahatlaşyp kabul edilen kanunlaryň we ylalaşyklaryň köpüsi hemme adamlaryň ekologik hukuklaryny goraýar. Adam hukuklary her bir adama we tutuş jemgyýete degişli bolup, olary ýatyryp bolmaz. Bu hukuklar köp milletler tarapyndan kabul edilendir. Ýöne olaryň netijeli bolmagy üçin, adamlar olary nädip durmuşa ornaşdyrmalydygyny bilmelidir. Hukuklaryň milli derejede ulanylýandygyna ynam bolmasa, halkara hukuklar we ylalaşyklar netijeli bolmaýar.

Halkara ylalaşyklar

Halkara ylalaşyklaryň köpüsi adam hukuklaryny we daşky gurşawy goraýar. Gynansak-da, bu ylalaşyklar bozulan ýagdaýynda, bir ýa-da birtopar adam öz arzlaryny resmileşdirip bilmeýär. Diňe ylalaşyga gol çeken ýurt kazyýete arz edip bilýär. Emma ýurtlar muny seýrek edýär. Şeýle hem bu ylalaşyklar diňe hökümete garşy ulanylýar. Bu ylalaşyklary köpmilletli korporasiýalara garşy ulanyp bolmaýar. Ýurtlaryň köpüsinde halkara ylalaşyklar şol ýurtlaryň kazyýetlerinde ulanylýar. Halkara ylalaşyklaryny öwrenmek size halkara bileleşikleriň aýratyn meselelere garaýýşlaryna düşünmäge we adam hukuklaryny goramak boýunça işi gurnamaga kömek edip biler.

Adamlar köp ýurtlaryň gol çeken hukuklaryny we ylalaşyklaryny bilseler, öz hukuklaryny has gowy durmuşa ornaşdyryp we hökümeti jogapkärçilige çekip bilerler.

Adam hukularyny we daşky gurşawy goraýan halkara ylalaşyklaryň we olary ulanmak barada maglumatlaryň ýerleşdirilen web saýtlarynyň sanawy. (Zäherler boýunça käbir ylalaşyklar barada 467-nji sah. ser.).

**Birleşen Milletler Guramasynyň
Düzgünnamasy**

www.un.org/aboutun/charter/

Adam hukuklarynyň ählumy Jarnamasy

www.un.org/Overview/rights.html

Çaganyň Hukuklary hakyndaky Konwensiýa

www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm

www.unicef.org/crc/

**Birleşen Milletler Guramasynyň klimaty
üýtgetmek hakyndaky Çarçuwa
Konwensiýasy**

unfccc.int/2860.php

Biologik köpdürlülük hakynda Şertnama

www.biodiv.org/default.shtml

www.iisd.ca/biodiv/cbdintro.html

Ösüş hukugy baradaky Jarnama

www.unhchr.ch/html/menu3/b/74.htm

**Ykdysady, durmuş we medeni hukuklar
hakyndaky Halkara Ylalaşyk**

www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ceschr.htm

**Birleşen Milletler Guramasynyň durmuş
taýdan öňe gidişlik we ösüş hakyndaky
Jarnamasy**

www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_progre.htm

**BMG-niň adamlaryň ýerleşdirilmegine
degişli Wankuwer Jarnamasy**

www.un-documents.net/van-dec.htm

**Durnukly organiki hapalayjylary aradan
aýyrmak hakyndaky Stokgolm Şertnamasy**

www.pops.int

www.ipen.org

**Howply galyndylaryň serhedara
daşalmagyna we olaryň ulanylmagyna
gözegçilik etmek hakynda Bazel
Şertnamasy**

www.basel.int/text/con-e.htm

www.ban.org

**Afrika importy gadagan etmek we howply
galyndylaryň Afrikanyň çäklerinde
serhedara daşalmagyna gözegçilik etmek
hakynda Bamako Şertnamasy**

www.londonconvention.org/Bamako.htm

www.ban.org/Library/bamako_treaty.htm

**Halkara söwdada kesgitli howply himikatlar
we pestisidler babatda ilkinji habarly
ylalaşmanyň geçirilişi hakynda Rotterdam
Şertnamasy**

www.pic.int/

**Deňziň hapalanmagynyň, galyndylaryň
taşlanmagynyň önüni almak we beýleki
meseleler hakynda Ylalaşyk**

www.imo.org/Conventions/contents.asp?topic_id=258&doc_id=681

www.londonconvention.org

**Suw we durnukly ösüş hakynda Dublin
Beýannamasy**

www.wmo.ch/web/homs/documents/english/icwedece.html

Ýohannesburgdaky Müňýlylyklar Jarnamasy

www.johannesburgsummit.org/html/documents/summit_docs/political_declaration_final.pdf

Halkara ýygnaklar we ýörite çäreler

Adam hukuklary ugrundaky göreşe ünsi çekmek maksady bilen, köp ýurtlarda ýaşayan adamlar adalat gözläp, Amerika döwletleriniň Guramasy, Amerikanara kazyýeti, Halkara kazyýeti, Birleşen Milletler Guramasynyň adam Hukuklary Boýunça Iş topary ýaly halkara guramalaryna arz edip, ýygnaklar guraýarlar. Şeýle ýygnaklar dünýä jemgyýetçiliginiň ünsüni özüne çekip, korporasiýalaryň ýa-da döwletleriň daşky gurşawa zyýanly täsirini azaldylmagyny gazanmaga ýardam berip biler. Adam hukuklary bozulýan ýurtda kazyýetiň hiç bir karar çykaryp bilmeýändigini görkezmek ýa-da başga sebäplere görä döwlet hukugynyň we kazyýetiň milli ulgamynyň adalatsyz we şowsuz boljakdygyny düşündirmek üçin degişli işleriň geçirilmeginiň zerur bolmagy mümkin.

Birleşen Milletler Guramasy adam hukuklaryna ýüzlenmek üçin “ýörite düzgünleri” belledi. Şol ýörite düzgünlerden toparlar ýa-da bir adam hökümetiň razylygy bolmadyk ýagdaýynda-da peýdalanyp biler. Olar hiç bir ylalaşyklara hem garaşly däldir.

Adamlar ýa-da tutuş jemgyýet “Ýörite Hasabatçylar” diýlip atlandyrylýan adam hukuklarynyň bozulmagy boýunça maslahatçylar bilen habarlaşyp, ýörite düzgünleri ulanyp biler.

Şol maslahatçylar adamlaryň işleriniň çäginde bolýan ygtyýarnama iýmit hukugynyň, saglyk hukugynyň, zäherli taşlandylaryň zyňylmagy ýaly adam hukuklarynyň bozulmagyny derňeýärler. Ýörite Habarçylar bilen mesele baradaky islendik täze habarlar, resminamalar ýa-da beýleki ýazmaça maglumatlar bilen adaty hat iberip, habarlaşyp bolýar. Habarçylar bu meseleler barada Birleşen Milletler Guramasynyň adam Hukuklary baradaky Geňeşine, käte bolsa BMG-niň Baş Assambleýasyna habar berýärler.

Habarçylaryň atлары, olaryň ygtyýarnamalaryny we aragatnaşyklaryny BMG-niň adam Hukuklarynyň web-saýtynda (www.ohchr.org) “Adam hukuklarynyň meseleleri” ady bilen tapyp bilersiňiz.

